

พลวัตการผลิตยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษา หมู่บ้าน ทรัพย์สมบูรณ์ ตำบลอุносาด อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น

Dynamic of rubber production in Northeast Thailand; a case study at Subsomboon village, Doonsard sub-district, Kranuan district, Khon Kaen province

สุภัทรา กุลวงษ์¹, สาธิต อดิโต², Bénédicte Chambon³ และ อรุณี พรหมคำบุตร^{1*}

Supattra Kullawong¹, Satit Aditto², Bénédicte Chambon³ and Arunee Promkhambut^{1*}

บทคัดย่อ: การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการผลิตยางพาราและการปฏิบัติของเกษตรกรในสวนยางพาราตั้งแต่เริ่มมีการส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่จนถึงปัจจุบันของหมู่บ้านทรัพย์สมบูรณ์ ตำบลอุносาด อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น เก็บข้อมูลโดยการทบทวนวรรณกรรม การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview : SSI) โดยใช้ประเด็นคำถาม (sub-topic) กับผู้รู้ (Key informants; KIs) และการใช้แบบสอบถามปลายปิด (closed ended questionnaire) กับกลุ่มตัวอย่างเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราที่สามารถเข้าถึงได้ จำนวน 30 ราย ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงการผลิตยางพารา แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 ช่วงเริ่มต้นการปลูกยางพารา (พ.ศ. 2535-2546) เป็นช่วงที่เกษตรกรเริ่มมีการปลูกยางพารา ช่วงนี้ผู้ที่ปลูกยางพาราส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตและความรู้จากหน่วยงานรัฐ ช่วงที่ 2 ช่วงยางพารายาวตัว (พ.ศ. 2547-2554) เป็นช่วงที่พื้นที่ปลูกยางพารามีการขยายอย่างรวดเร็ว เกษตรกรบางส่วนลงทุนการผลิตเองและบางส่วนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ และช่วงที่ 3 ช่วงยางพาราถดถอย (พ.ศ. 2555-ปัจจุบัน) เกษตรกรที่ปลูกใหม่มีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่ลงทุนการผลิตเองและเกษตรกรบางรายไม่มีการปลูกทดแทนในพื้นที่ปลูกเดิม นอกจากนี้การศึกษายังพบว่า ในแต่ละช่วงการปฏิบัติของเกษตรกรมีความแตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่าการผลิตเกษตรกรมีการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของครัวเรือนและสถานการณ์การผลิตในแต่ละช่วง

คำสำคัญ: การเปลี่ยนแปลง, การผลิตยางพารา, การปฏิบัติ

ABSTRACT: This research aim to study changes in rubber production and farmers' practices at Subsomboon village, Doonsard sub-district, Kranuan district, Khon Kaen province since the promotion of rubber plantation. Data were collected by using literature review, semi-structured interview (SSI) with Key-informants (KIs) using sub-topics and interviewing with a sample of 30 accessible rubber farmers using a closed ended questionnaire. It was found that rubber production in the area could be divided into 3 periods including the first period: Beginning of rubber cultivation (1992-2003) farmers started rubber plantation with government support for the production inputs and knowledge, the second period: Rubber booming (2004-2011) where the area of rubber dramatically increased mostly by farmer's own investment and partly supported by the government and the third period: Declining of rubber (2012-present), when limited expansion of new rubber area was farmers own investment and no rubber replanting in some farms. Moreover, the study found that there are different practices among farmers at each period showing the adaptation of farmers in their plots according to the situation of family condition and rubber production in each period.

Keywords: Change, rubber production, practices

¹ หลักสูตรเกษตรเชิงระบบ ภาควิชาพืชศาสตร์และทรัพยากรการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
จังหวัดขอนแก่น 40002

Program on System Approaches in Agriculture, Department of Plant Science and Agricultural Resources, Faculty of Agriculture, Khon Kaen University, Khon Kaen 40002

² ภาควิชาเศรษฐศาสตร์การเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น 40002

Department of Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, Khon Kaen University, Khon Kaen 40002

³ CIRAD, UPR Systèmes de Pérennes, HRPP, Bangkok 10900 Thailand, F34398 Montpellier, France

* Corresponding author: arunee@kku.ac.th

บทนำ

ยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2558 มีมูลค่าการส่งออกยางพารา 170,376.87 ล้านบาท (สำนักงานเศรษฐกิจอุตสาหกรรม, 2558) แม้ว่าในปัจจุบันยางพารามีราคาต่ำ แต่เกษตรกรยังคงให้ความสนใจในการผลิตเพราะสามารถให้ผลผลิตได้อย่างต่อเนื่องและให้ผลตอบแทนต่อพื้นที่สูง (กระทรวงพาณิชย์, 2557) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่ปลูกใหม่ซึ่งได้รับการส่งเสริมในการปลูกยางพารา ในช่วงปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา (ทรงชัย, 2558) การเข้ามาของยางพาราดังกล่าวทำให้เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอาชีพและรายได้ที่มั่นคงขึ้น (Kroeksakul et al., 2007; Tongkaemkaew and Patanothai, 2013) และที่สำคัญคือลดการย้ายถิ่นของแรงงานรวมทั้งเป็นแรงดึงดูดให้แรงงานกลับสู่ภูมิลำเนาของตน (พฤกษ์ และนิตยา, 2554) บ้านทรัพย์สมบูรณ์ ตำบลดุนสาด อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีการปลูกยางพารามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 การเข้ามาของการผลิตยางพาราได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและบทบาทของเกษตรกรในชุมชน ดังนั้นการศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อเข้าใจสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการผลิตยางพาราและการปฏิบัติของเกษตรกรแต่ละช่วง ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อเกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการวางแผนเพื่อปรับปรุงการผลิตให้ดีขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์การผลิตในอนาคต

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ทำการเลือกพื้นที่แบบจำเพาะเจาะจง (purposive selection) คือ หมู่บ้านทรัพย์สมบูรณ์ ตำบลดุนสาด อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น เป็นพื้นที่ศึกษา ทั้งนี้เพราะเป็นพื้นที่ที่มีประวัติการปลูกยางพารายาวนานตั้งแต่เริ่มมีการส่งเสริมในระยะแรกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมระยะเวลา 25 ปี มีเกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของสวนยางพารา

รวบรวมข้อมูลโดยศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) ของสำนักสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) หรือ การยางแห่งประเทศไทย (กยท.) ในปัจจุบัน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างกับผู้รู้ จำนวน 11 คน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ กยท. 3 คน เจ้าหน้าที่ฝ่ายพัฒนาการเกษตรสำนักงานเกษตรอำเภอกระนวน 1 คน ครูช่างตำบลดุนสาด 1 คน ประธานกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายยางพาราอำเภอกระนวน 1 คน รองประธานกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายยางพารา 1 คน ผู้นำชุมชนบ้านทรัพย์สมบูรณ์ 1 คน อาสาสมัครเกษตรหมู่บ้าน 1 คน สมาชิกกลุ่มเกษตรกรในหมู่บ้าน 1 คน ตัวแทนเกษตรกร 1 คน โดยใช้ประเด็นสัมภาษณ์ และสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถามกับเกษตรกรผู้ปลูกยางพารา จำนวน 30 ครัวเรือนซึ่งเป็นผู้ปลูกยางพาราในหมู่บ้านที่สามารถเข้าถึงได้จากครัวเรือนผู้ปลูกยางพาราทั้งหมด 54 ครัวเรือน โดยกลุ่มตัวอย่างดังกล่าวครอบคลุมช่วงการปลูกในระยะแรกจนถึงปัจจุบัน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการแบ่งประเภทข้อมูลและจัดกลุ่มข้อมูล เปรียบเทียบข้อมูลและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูลการผลิตยางพาราและการปฏิบัติงานของเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราในแต่ละช่วง และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา เก็บรวบรวมข้อมูล เดือนธันวาคม 2559-มีนาคม 2560

ผลการศึกษาและวิจารณ์

พลวัตการผลิตยางพาราของเกษตรกรหมู่บ้านทรัพย์สมบูรณ์

การเปลี่ยนแปลงของการผลิตยางพาราในพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ตามปรากฏการณ์การขยายพื้นที่ปลูกในแต่ละช่วง คือ การผลิตยางพาราช่วงที่ 1 เริ่มต้นปลูกยางพารา (พ.ศ. 2535-2546) การผลิตยางพาราช่วงที่ 2 ช่วงยางพาราขยายตัว (พ.ศ. 2547-2554) และการผลิตยางพาราช่วงที่ 3 ช่วงยางพาราถดถอย (พ.ศ. 2555-ปัจจุบัน) ซึ่งการผลิตและการปฏิบัติงานในสวนยางพาราในแต่ละช่วงมีดังนี้

การผลิตยางพาราช่วงที่ 1 : ช่วงเริ่มต้นปลูกยางพารา (พ.ศ. 2535-2546)

จากการทบทวนวรรณกรรมและการสัมภาษณ์ผู้ดูแลกลุ่มตัวอย่าง พบว่า พื้นที่ศึกษาได้รับส่งเสริมการปลูกโดยโครงการสนับสนุนจากรัฐบาลในช่วงปี พ.ศ. 2535 สอดคล้องกับ ทรงชัย (2558) ซึ่งรายงานว่ ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงการเข้ามาส่งเสริมการปลูกยางพาราโดยหน่วยงานรัฐในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเน้นการอบรมให้ความรู้เรื่องยางพาราแก่เจ้าหน้าที่และเกษตรกร นอกจากนี้ยังมีการสำรวจพื้นที่ก่อนส่งเสริมการปลูกและสนับสนุนปัจจัยการผลิตให้เกษตรกรการผลิตยางพาราในพื้นที่หมู่บ้านทรัพย์สมบูรณ์ระยะแรกช่วงปี พ.ศ. 2535 มีจำนวนพื้นที่ปลูกรวม 131 ไร่ (Figure 1) โดยในช่วงดังกล่าวเกษตรกรเปลี่ยนพื้นที่ที่เป็นที่ดอนในการปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง และอ้อย และพื้นที่ว่างเปล่ามาปลูกยางพารา แต่ยังคงเหลือพื้นที่ไว้ปลูกพืชเดิม คือ มันสำปะหลังและอ้อย สอดคล้องกับการศึกษาของ สุจินต์ และคณะ (2550) ที่พบว่า เกษตรส่วนใหญ่แบ่งพื้นที่เพื่อปลูกมันสำปะหลัง อีกส่วนเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราและปลูกมันสำปะหลังเป็นพืชแซมในช่วงก่อนเปิดกรีดเพื่อช่วยกระจายความเสี่ยงในการผลิตและเป็นการสร้างรายได้เสริมในครัวเรือน (Figure 1) ในขณะที่ Tongkaemkeaw (2013) พบว่า ในช่วงที่ยางพารายังไม่เปิดกรีดเกษตรกรมีรายได้จากการไปรับจ้างทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น จากการสัมภาษณ์พบว่า การผลิตในระยะนี้เกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่กล้าตัดสินใจปลูกมากนัก เนื่องจากมีความเชื่อว่ายางพาราไม่สามารถให้ผลผลิตได้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและยังไม่แน่ใจว่าหากผลิตได้แล้วจะมีแหล่งรับซื้อ เกษตรกรที่ตัดสินใจปลูกส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่มากซึ่งสามารถแบ่งพื้นที่ปลูกพืชอื่นได้ เกษตรกรที่ปลูกยางพาราในช่วงนี้ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตจากหน่วยงานรัฐ ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2535 พบว่า มีเกษตรกรบางรายที่ลงทุนในการปลูกยางพาราเองเนื่องจากเข้าร่วมโครงการส่งเสริมไม่ทันตามปีที่กำหนดเพราะต้องการปลูกพืชชนิดใหม่ จะเห็นได้ว่า รูปแบบการผลิตในขณะ

นี้มีลักษณะต่างคนต่างผลิตและต่างคนต่างขาย การใช้งานผลิตส่วนใหญ่ใช้แรงงานครัวเรือนเป็นหลัก มีเพียงบางสวนที่ใช้แรงงานจ้างซึ่งเป็นคนในท้องถิ่น โดยมีสัดส่วนการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงานจ้าง 60:40 สอดคล้องกับ Kroeksakul et al. (2007) ซึ่งรายงานว่ พื้นที่ดังกล่าวมีการใช้แรงงานครัวเรือนเป็นหลักในการผลิตยางพาราและมีการจ้างแรงงานเพิ่มเพื่อช่วยงานกรีดยางพาราและทำยางแผ่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่ การผลิตยางพาราสามารถสร้างงานให้กับคนในชุมชนได้ นอกจากนี้ยังพบว่า หลังจากเปิดกรีดและจำหน่ายผลผลิตแล้วครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีรายได้คงที่จากการผลิตยางพารามากกว่าชนิดพืชเดิม โดย พัชร (2554) รายงานว่ เกษตรกรได้รับผลตอบแทนสุทธิจากยางพารา 24,644 บาทต่อไร่ ซึ่งมากกว่าพืชไร่ชนิดอื่น เช่น มันสำปะหลังและอ้อยที่มีผลตอบแทนสุทธิต่อไร่ 3,606 บาทต่อไร่ และ 2,542 บาทต่อไร่ ตามลำดับ

การผลิตยางพาราช่วงที่ 2 : ช่วงการขยายตัว (พ.ศ. 2547-2554)

เมื่อยางพาราในช่วงแรกเริ่มให้ผลผลิตประกอบกับสถานการณ์ราคายางพาราเริ่มสูงขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2546 และสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องไปจนถึง พ.ศ. 2551 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2560) รวมทั้งการสนับสนุนการผลิตยางพาราจากรัฐบาลในโครงการปลูกยางพาราเพื่อยกระดับรายได้และความมั่นคงให้แก่เกษตรกรในแหล่งปลูกยางใหม่ ในช่วงปี พ.ศ. 2547-2549 โดย สกย. ให้การสงเคราะห์ต้นทุนยางพาราให้กับเกษตรกร เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ปลูกมากขึ้น จากการสำรวจพบว่า ปี พ.ศ. 2547 มีพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นจากเดิมในปี พ.ศ. 2546 คิดเป็นร้อยละ 36.86 อย่างไรก็ตามการสนับสนุนของรัฐบาลไม่เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกรทำให้เกษตรกรต้องหาซื้อพันธุ์ยางพาราเองและต้องลงทุนในการผลิตเองเกือบทั้งหมด แสดงให้เห็นว่ เกษตรกรในพื้นที่เริ่มมีความเชื่อมั่นในการปลูกยางพาราว่าสามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนได้ โดยสังเกตจากกลุ่มที่ปลูกยางพาราในช่วงแรก แต่ยังคงพบว่ามีเกษตรกร

บางรายที่ยังไม่มีความมั่นใจในการปลูกยางพาราได้นำต้นกล้ายางพาราที่ได้จากการสงเคราะห์ไปจำหน่ายให้กับเกษตรกรรายอื่น โดยให้เหตุผลว่าไม่สามารถเก็บเกี่ยวพืชที่ปลูกในแปลงได้ทันเวลา การปลูกยางพาราในช่วงนี้มีการขยายพื้นที่ปลูกไปยังพื้นที่ที่เป็นนาดอนและพื้นที่ดอนใกล้เชิงเขา เนื่องจากพื้นที่ดอนมีจำกัดเกษตรกรที่ปลูกยางในช่วงนี้มีทั้งรายเดิมที่เคยปลูกในช่วงแรกและเพิ่มจำนวนแปลงมากขึ้นและรายใหม่ที่ยังไม่เคยปลูกยางพารามาก่อน การขยายพื้นที่ปลูกยางพาราในช่วงนี้นอกจากราคาที่สูงขึ้นจะเป็นแรงจูงใจที่สำคัญแล้ว เกษตรกรยังให้ความเห็นว่าเป็นเพราะยางพาราสามารถกรีดให้ผลผลิตในพื้นที่ได้จริงและยังสามารถขยายผลผลิตได้ต่อเนื่องหลังจากเปิดกรีด (Figure 1) ในช่วงนี้รูปแบบการผลิตยังคงคล้ายการผลิตยางในช่วงแรก แต่พบว่ามีเจ้าของสวนบางรายที่นอกจากจะจ้างแรงงานในท้องถิ่นแล้ว ยังมีการจ้างแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านคือประเทศลาว โดยมีสัดส่วนในการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงานจ้าง 60 ต่อ 40 ในช่วงนี้ยางพารามีราคาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องและสูงสุดเป็นประวัติการณ์ โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2554 ซึ่งยางแผ่นดิบชั้น 3 มีราคาสูงถึง 132.43 บาทต่อกิโลกรัม ทำให้เกษตรกรที่ปลูกยางพาราในช่วงแรกมีรายได้จากยางพาราจำนวนมาก โดย Kroeksakul et al. (2007) รายงานว่า เกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนจากการผลิตยางพาราถึง 146,813 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ถือว่ายางพารากลายเป็นรายได้หลักและเป็นรายได้ที่มั่นคงของครัวเรือน จึงเป็นสาเหตุให้มีแรงงานที่ไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นคืนกลับมาในพื้นที่ของตน โดยกลับมาทำงานเป็นแรงงานในสวนยางพาราของครอบครัว และรับจ้างให้กับสวนอื่นๆ ในหมู่บ้านและในพื้นที่ใกล้เคียง สอดคล้องกับการศึกษาของ ทรงชัย (2557) และ พฤกษ์และนิตยา (2554) ที่พบว่ามีแรงงานคืนถิ่นเพราะยางพารา โดยยางพารามีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งสร้างงานขนาดใหญ่ให้กับคนในท้องถิ่น (Tongkaemkeaw, 2013) อย่างไรก็ตาม Tongkaemkeaw (2013) ยังพบว่า เมื่อเกษตรกรที่เป็นเจ้าของสวนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น

เกษตรกรก็มีการใช้จ่ายมากขึ้น โดยซื้อทรัพย์สินมากขึ้น ทำให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้นอีกด้วย ในขณะที่แรงงานรับจ้างในพื้นที่เป็นกลุ่มคนที่ได้รับประโยชน์มากที่สุดเพราะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นและมีหนี้สินลดลง

การผลิตยางพาราช่วงที่ 3 : ช่วงยางพาราถดถอย (พ.ศ. 2555-ปัจจุบัน)

ในช่วงนี้ราคาของพาราลดต่ำลงอย่างต่อเนื่อง สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2560, ติดต่อส่วนตัว) รายงานว่า ในปี พ.ศ. 2555 ยางแผ่นดิบชั้น 3 มีราคา 93.83 บาทต่อกิโลกรัม และในปี พ.ศ. 2560 ยางแผ่นดิบชั้น 3 มีราคาลดลงเหลือเพียง 48.81 บาทต่อกิโลกรัม ในช่วงนี้พื้นที่ปลูกยางพาราใหม่เพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย โดยคิดเป็นร้อยละ 1.5 จากปี พ.ศ. 2554 ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นของเกษตรกรที่ปลูกยางเดิมที่ยังมีความเชื่อมั่นว่ายางพาราสามารถสร้างรายได้ที่คุ้มทุนขณะที่การปลูกของผู้ปลูกยางใหม่มีจำนวนไม่มากนัก โดยกลุ่มผู้ปลูกยางใหม่ให้เหตุผลในการปลูกยางพาราในช่วงนี้ว่าปลูกเพื่อเป็นอาชีพเสริมของครัวเรือนและเพื่อไม่ให้มีพื้นที่ว่างเปล่า โดยผู้ปลูกในช่วงนี้เป็นผู้ลงทุนการผลิตด้วยตัวเองทั้งหมด (Figure 1) ในช่วงนี้ พบว่ามีเกษตรกรบางรายขายที่ดินพร้อมต้นยางพารา ในบางรายที่มีการโค่นต้นยางพาราแล้วไม่มีการปลูกยางพาราใหม่และหันไปปลูกพืชอื่น เช่น มันสำปะหลัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเกษตรกรในพื้นที่บางส่วนมีการปรับตัวในการผลิตซึ่งไม่ได้ยึดติดพืชใดพืชหนึ่งและพร้อมสำหรับการปรับเปลี่ยนหากเห็นว่าพืชอื่นให้ผลตอบแทนที่ดีกว่า ดังจะเห็นจากสถานการณ์การผลิตพืชในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่ที่ผ่านมาที่เกษตรกรเปลี่ยนจากการปลูกมันสำปะหลังเป็นอ้อย และเปลี่ยนจากการปลูกอ้อยเป็นยางพาราเป็นต้น จากการสัมภาษณ์ยังพบว่า เกษตรกรบางรายในพื้นที่ไม่มีการเปิดกรีดเนื่องจากราคาของพาราตกต่ำขณะที่เกษตรกรหลายรายลดการจ้างแรงงานทั้งในพื้นที่และจากประเทศเพื่อนบ้านแล้วหันมาใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก นอกจากนี้ ยังพบว่าในช่วงดังกล่าวมีแรงงานที่เคยคืนถิ่นย้ายกลับไปทำงานรับจ้างต่างจังหวัดเพื่อหารายได้ส่งกลับมามัน เพื่อเป็น

ค่าใช้จ่ายในครอบครัวและจ้างแรงงานในชุมชนเพื่อ
กรีดยางพารา และพบว่ามีเกษตรกรบางรายที่สามารถ
หางานรับจ้างในท้องถิ่นได้ ทำงานในสวนยางพาราเป็น
งานบางเวลา (part-time) โดยกรีดยางพาราในช่วง

กลางคืนและทำงานปกติในช่วงเวลากลางวัน นอกจากนี้
นี้ ในช่วงปิดกรีดยางพาราบางรายไปรับจ้างในชุมชน
และต่างจังหวัดเพื่อหารายได้เสริม

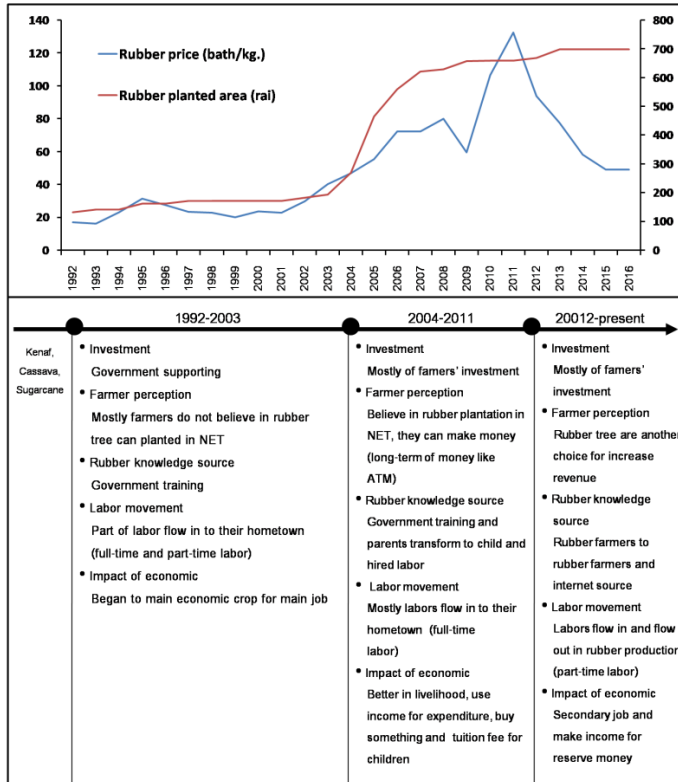

Figure 1 Dynamic of rubber production in Subsomboon village, Doonsard sub-district, Kranuan district, Khon Kaen province. Production area is taken from field survey in 2016 by interviewing with KIs and questionnaire. Rubber price of unsmoked sheets no.3 at current prices is taken from Office of Agricultural Economics in 2016 by personal contact. NET = Northeast Thailand ATM = Automatic Teller Machine

การปฏิบัติงานในสวนยางพาราของเกษตรกรในช่วงเวลาที่ต่างกัน

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2535-2546)

การปฏิบัติงานในสวนยางพาราของเกษตรกรในช่วงนี้ ส่วนใหญ่เป็นไปตามคำแนะนำทางวิชาการ เนื่องจากการผลิตของเกษตรกรอยู่ในความดูแลของ สกย. โดยมีการใช้พันธุ์ยางพารา RRIM600 ทั้งหมด อย่างไรก็ตามพบว่า การปฏิบัติงานในสวนยางพาราบางประการของเกษตรกรมีความแตกต่างกัน เช่น

ระยะปลูก สะท้อนให้เห็นว่าเกษตรกรมีการปรับใช้คำแนะนำในการปฏิบัติตามเงื่อนไขและเหตุผลของตนเอง เช่น เกษตรกรที่อยู่ในโครงการปลูกโดยใช้ระยะระหว่างต้นตามคำแนะนำของ สกย. ในระยะ 2.5x6 เมตร 3x6 เมตร และ 2.5x7 เมตร เกษตรกรบางส่วนที่ไม่อยู่ในโครงการส่งเสริม หรือมีแปลงนอกการส่งเสริมซึ่งซื้อพันธุ์ยางพาราเอง และมีจำนวนต้นยางพาราไม่เพียงพอกับขนาดพื้นที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจใช้ระยะปลูกที่ต่างออกไปจากที่แนะนำโดย สกย. เช่น 4x6 เมตร

นอกจากนี้ยังพบว่าเกษตรกรมีการปลูกพืชแซมในสวนยางพาราช่วงก่อนเปิดกรีตเพื่อเป็นรายได้เสริมและบำรุงดิน โดยพบว่าชนิดพืชที่ปลูกมีความหลากหลาย เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ปอ และกล้วย เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพืชที่เกษตรกรมีความคุ้นเคยหรือมีประสบการณ์ในการปลูกมาก่อน สำหรับการใส่ปุ๋ยบำรุงต้นยางพาราในช่วงนี้พบว่า เกษตรกรมีการใส่ปุ๋ยเคมีซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนแบบให้เปล่าจากสกย. จนครบระยะเวลา 7 ปี ก่อนเปิดกรีต และมีการใส่ปุ๋ยคอกร่วมด้วย การปลูกพืชร่วมในแปลงช่วงหลังเปิดกรีตพบว่าเกษตรกรบางรายทดลองปลูกชนิดพืชหลายชนิด ทั้งการริเริ่มด้วยตัวเอง และการได้รับคำแนะนำจากคนอื่น เช่น การปลูกกาแฟร่วมยางพาราที่ได้รับคำแนะนำจากบริษัทขายต้นกล้ากาแฟ การปลูกสับปะรด และกล้วย ส่วนระบบการกรีตเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้ระบบกรีตตามแนะนำของ สกย. คือ กรีตวันเว้นวัน (d/2) โดยแบ่งกรีตครึ่งต้น (1/2S) และมีเกษตรกรบางส่วนแบ่งกรีตหนึ่งในสามของลำต้น (1/3S) ต่อมาเกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบกรีตโดยการกรีตต่อเนื่องมากขึ้น เป็นระบบกรีต 2 วันเว้น 1 วัน (2d/3) เนื่องจากเกษตรกรเชื่อว่าจะได้ผลผลิตมากกว่าระบบกรีตเดิม ผลผลิตยางพาราในช่วงนี้ คือ ยางแผ่นดิบเป็นส่วนใหญ่เนื่องจากมีตลาดรับซื้อผลผลิต ซึ่งเป็นจุดรับซื้อของเอกชนในจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดอุดรธานี และจังหวัดกาฬสินธุ์ เนื่องจากไม่มีตลาดท้องถิ่นในช่วงแรก อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2542 เกษตรกรขายผลผลิตให้กับสหกรณ์นิคมดงมูล 1 โดยสหกรณ์จะเปิดประมูลราคาขายให้พ่อค้าคนกลาง และต่อมาในปี พ.ศ. 2545 สหกรณ์กองทุนสวนยางพาราขอนแก่น จำกัด ได้จัดตั้งขึ้นจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อจดทะเบียนสหกรณ์โดยมี สกย. เป็นผู้ดูแล ในการให้ความรู้ด้านการตลาดและขั้นตอนการจำหน่ายผลผลิตให้กับเกษตรกร ซึ่งสหกรณ์ดังกล่าวเป็นตัวกลางในการประมูลซื้อขายยางพาราระหว่างเกษตรกรและเอกชน

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2547-2554)

การปฏิบัติงานในสวนยางพาราในช่วงที่ 2 พบว่ามีเกษตรกรทดลองปลูกพันธุ์อื่น คือ RRIT251 และพันธุ์อื่นซึ่งเกษตรกรไม่สามารถระบุชื่อพันธุ์ได้โดยชื่อพันธุ์ยางพาราจากตลาดในพื้นที่ใกล้เคียง ทั้งนี้เพราะในพื้นที่มีพ่อค้าที่เป็นทั้งคนท้องถิ่นที่เคยไปทำงานในภาคใต้หรือคนจากภาคใต้เองที่เปิดร้านจำหน่ายต้นกล้าใกล้เคียงชุมชน ระยะปลูกที่ สกย. ให้การส่งเสริมในช่วงนี้คือ 3x7 เมตร ซึ่งพบว่า เกษตรกรบางรายซึ่งอยู่นอกโครงการมีระยะการปลูกที่แตกต่างกันบ้างตามการตัดสินใจผลิตตามเงื่อนไขของตนเอง ชนิดพืชที่ปลูกแซมยางพาราปรับเปลี่ยนไปตามความต้องการตลาด และเป็นพืชที่เกษตรกรมีประสบการณ์หรือเคยปลูกอยู่แล้ว เช่น มันสำปะหลัง และพริก เป็นต้น ในขณะที่เกษตรกรบางรายมีการเปลี่ยนการใช้ปุ๋ยคอกเป็นปุ๋ยอินทรีย์ชนิดอัดเม็ดเพื่อบำรุงต้นยางพารามากขึ้น เกษตรกรมีการดูแลต้นยางพาราและให้ปุ๋ยอย่างสม่ำเสมอ ในบางรายให้ถึง 3 ครั้งต่อปี ซึ่งมากกว่าที่ สกย. แนะนำ ทั้งนี้เกษตรกรให้เหตุผลว่ายางพาราเป็นพืชที่สร้างรายได้หลักให้กับครัวเรือน และราคาสูง ส่วนระบบกรีตส่วนใหญ่เกษตรกรใช้ระบบกรีตแบบ 1/2S 2d3 และบางส่วนใช้ระบบกรีตแบบ 1/3S 2d3 โดยเฉพาะในยางพาราที่มีลำต้นขนาดเล็ก จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรมีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ซึ่งต่างจาก พิสมัย และคณะ (2555) ที่รายงานว่ายางพาราขายย่อยส่วนใหญ่มักมีวิธีปฏิบัติตามกันเพราะเกษตรกรมักสังเกตและสอบถามกัน และพบว่าในช่วงนี้เกษตรกรบางรายเริ่มมีการถ่ายทอดประสบการณ์จากการทำสวนยางพาราในช่วงแรกให้คนในครอบครัวและแรงงานจ้างแทนการรับข้อมูลจาก สกย. อย่างเดียว ขณะที่รูปแบบผลผลิตนอกจากจะมียางแผ่นดิบแล้วยังมีการผลิตยางก้อนถ้วยเพิ่มขึ้นมาจากช่วงที่ 1 เกษตรกรขายผลผลิตให้กับสหกรณ์นิคมดงมูล 1 และสหกรณ์กองทุนสวนยางขอนแก่น จำกัด ซึ่งยังขาย

ปัจจัยการผลิตต่างๆ ให้กับเกษตรกรด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. 2554 เกษตรกรเริ่มมีจัดตั้งกลุ่มโดยมีเงื่อนไขการขายผลผลิตเช่นเดียวกับสหกรณ์ฯ เพื่อรวมกลุ่มขายให้กับภาคเอกชนโดยการเปิดประมูลราคาขาย ในขณะที่เดียวกันก็มีจุดรับซื้อของเอกชนเกิดในพื้นที่โดยเจ้าของเป็นคนในพื้นที่และพ่อค้าจากภาคใต้ ประมาณ 3-4 จุด แต่โดยทั่วไปเกษตรกรนิยมขายให้กับภาคเอกชนมากกว่านำไปขายวันที่เปิดประมูล แม้ว่าจุดประมูลจะให้ราคาสูงกว่า แต่เป็นเพราะได้รับเงินช้ำกว่า ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการผลิตในช่วงนี้ มีระบบการรวมกลุ่มทั้งเพื่อซื้อปัจจัยในการผลิต เช่น ปุ๋ย และแหล่งขายผลผลิต เช่น นิคมสหกรณ์นิคมดงมูล 1 สหกรณ์กองทุนสวนยางขอนแก่นจำกัด และกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายยางพาราจึงทำให้เกษตรกรมีทางเลือกในการจำหน่ายผลผลิตได้มากขึ้น

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2555-ปัจจุบัน)

การปฏิบัติงานในสวนยางพาราของเกษตรกรในช่วงที่ 3 พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังใช้พันธุ์เดิม คือ RRIM600 และ RRIT251 แต่พบว่ามีบางรายเลือกใช้พันธุ์ยางพาราที่เกษตรกรเรียกว่า “600 ยอดดำ” ที่เกษตรกรได้จากการแนะนำของพ่อค้า สำหรับช่วงนี้เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้รับการสนับสนุนพันธุ์โดยให้เปล่าจาก สกย. สำหรับระยะปลูกมีเกษตรกรบางรายใช้ระยะปลูกที่กว้างกว่าระยะปลูกในช่วงอื่นๆ เช่น 4x8 เมตร เนื่องจากการปลูกในพื้นที่ลาดเอียงเชิงเขาทำให้ยากต่อการจัดการและจำนวนแรงงานที่มีจำกัด ส่วนการใส่ปุ๋ยมีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเกษตรกรที่ปลูกยางพาราใหม่มีจำนวนน้อยลง ช่วงนี้พบว่าไม่มีการปลูกพืชแซม โดยเกษตรกรให้เหตุผลว่าไม่มีแรงงานในการจัดการดูแลในสวน

ยางพาราซึ่งสอดคล้องกับการย้ายออกของแรงงานเพื่อไปรับจ้างต่างถิ่นและการทำกิจกรรมอื่นที่เป็นรายได้หลักของแรงงานที่เหลืออยู่ ในเกษตรกรบางรายที่ยางพารายังไม่เปิดกรี๊ดได้ปรับเปลี่ยนชนิดปุ๋ยที่ใส่จากการปุ๋ยเคมีอย่างเดียว ในช่วงที่ยางพาราราคาแพงเป็นการใช้ชนิดปุ๋ยร่วมกันระหว่างปุ๋ยเคมีและปุ๋ยอินทรีย์ หรือใช้ปุ๋ยอินทรีย์อย่างเดียว แต่พบว่าการใช้ปุ๋ยในสวนยางพาราที่เปิดกรี๊ดแล้วเกษตรกรมีการใช้ปุ๋ยเคมีเป็นส่วนใหญ่เกือบทุกแปลงหรือใส่ร่วมกับปุ๋ยอินทรีย์แต่จะใช้ในปริมาณมากกว่าปุ๋ยอินทรีย์ ทั้งนี้เกษตรกรให้เหตุผลว่าปุ๋ยเคมีจำเป็นต่อการให้ผลผลิตน้ำยาง เกษตรกรส่วนใหญ่ใส่ปุ๋ยเมื่อถึงต้นฤดูฝนและปลายฤดูฝน แต่ในบางรายลดจำนวนการใส่ปุ๋ยลงเหลือเพียงครั้งเดียวจากที่เคยใส่ 2 ครั้ง เนื่องจากเงินทุนมีจำกัดรวมทั้งยางพารามีราคาต่ำลง ในขณะที่บางรายยังคงดูแลเอาใจใส่ต้นยางพาราเหมือนเดิม โดยให้เหตุผลว่ายางพาราเป็นไม้ยืนต้นและสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน การตัดสินใจเลือกใช้ปุ๋ยของเกษตรกรในแต่ละปี นอกจากราคาจะเป็นปัจจัยที่กำหนดแล้วเกษตรกรยังมีวิธีประเมินความเพียงพอในการให้ปุ๋ยโดยสังเกตจากสีใบ ความยาวนานของความเขียวของใบ และขนาดทรงพุ่มของต้น ระบบกรี๊ดของเกษตรกรในรายที่เปิดกรี๊ดแล้วโดยทั่วไปยังเป็นแบบ 1/2S 2d3 สำหรับรูปแบบผลผลิต ช่วงนี้เกษตรกรผลิตยางก้อนถ้วยเพียงอย่างเดียว เนื่องจากใช้แรงงานในการผลิตน้อย ทำให้มีเวลาเหลือไปทำกิจกรรมอื่น (Table 1) ส่วนการขายผลผลิตโดยทั่วไปในช่วงนี้ พบว่า มีลักษณะการขายเหมือนกับช่วงที่ 1 และ ช่วงที่ 2 แต่ที่แตกต่างออกไปคือมีพ่อค้าคนกลางบางรายนำผลผลิตของเกษตรกรไปขายในจังหวัดปัตตานี

Table 1 Comparison of practices in rubber production of farmers in Subsomboom village, Doonsard sub-district, Kranuan district, Khon Kaen province during 1992-present

Timeline cultivation	1st period	2nd period	3rd period
Farmers' practices	1992-2003	2004-2011	2012-present
Rubber clone	• RRIM600	• RRIM600, RRIT251, others (non-identified)	• RRIM600, RRIT251, others (non-identified)
Source of planting materials	• ORRAF(mostly), private nurseries	• ORRAF, private nurseries (mostly)	• Private nurseries (mostly)
Period of planting	• Beginning of rainy season • The end of rainy season lately	• Beginning of rainy season • The end of rainy season lately	• Beginning of rainy season
Spacing	2.5 x 6 m. 3 x 6 m. 4 x 6 m. 2.5 x 7 m.	2.5 x 6 m. 3 x 6 m. 2.5 x 7 m. 3 x 7 m. 3.5 x 7 m.	3 x 7 m. 3.5 x 7 m. 4 x 8 m.
Intercropping (Immature stage)	Cassava, pine apple, sunn- hemp, corn, sugar apple, banana	Cassava, chilly, peanut, pigeon pea	None
Intercropping/ Associated plants (Mature stage)	Pineapple, banana coffee	Pineapple, coffee	N/A
Fertilizer			
• <i>Type of fertilizer</i>	Chemical, manure	Chemical, organic, manure	Chemical, organic, manure
• <i>Frequency of fertilizer application (times/year)</i>	2-3 times	2-3 times	1-3 times
Weeding	Plowing, hand mowers	Plowing, hand mowers, herbicide	Plowing, hand mowers, herbicide
Tapping system			
• <i>Length of the cut</i>	1/2S, 1/3S	1/2S, 1/3S	1/2S
• <i>Tapping frequency</i>	d/2, 2d3	2d3	2d3
Type of product	Rubber sheets	Rubber sheets (stop in 2012), cup coagulum	Cup coagulum
Market	Rubber co-operative and private collectors in other province	Local buying point :private collectors, local rubber co-operative and farmers group	Local buying point :private collectors, local rubber co-operative and farmers group

ORRAF = Office of the Rubber Replanting Aid Fund, N/A = Not available

สรุปและข้อเสนอแนะ

บ้านทรัพย์สมบูรณ์ มีการผลิตยางพารามานานกว่า 20 ปี โดยสามารถแบ่งช่วงของการเปลี่ยนแปลงการผลิตตามขนาดพื้นที่ปลูกยางพารา ออกเป็น 3 ช่วงการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ราคายางพารา โดยในช่วงที่ 1 เป็นช่วงที่มีการขยายพื้นที่ปลูกไม่มากนัก เกษตรกรได้รับแรงจูงใจการผลิตส่วนใหญ่มาจากการสนับสนุนการผลิตของหน่วยงานรัฐ ทำให้เกษตรกรบางส่วนเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากเดิมที่เคยปลูกพืชไร่มาปลูกยางพารา อย่างไรก็ตามเกษตรกรส่วนใหญ่ในช่วงนี้ยังไม่เชื่อมั่นในการผลิตโดยเฉพาะด้านผลผลิตกับตลาด ช่วงที่ 2 เกษตรกรในพื้นที่มีความสนใจปลูกยางพารามากขึ้นทำให้มีการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเห็นผลลัพท์ของผลผลิตและรายได้จากการผลิต รวมทั้งความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราช่วงแรก นอกจากนี้ในช่วงนี้ราคายางพาราปรับตัวสูงขึ้นทำให้เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้เกษตรกรทั้งรายเก่าและรายใหม่มีความสนใจปลูกยางพารามากขึ้น ส่วนช่วงที่ 3 เป็นช่วงที่มีการขยายตัวของการผลิตน้อยลง ซึ่งเป็นผลมากราคายางพาราลดต่ำและข้อจำกัดด้านพื้นที่ปลูก สำหรับการปฏิบัติของเกษตรกรในสวนยางพาราทั้ง 3 ช่วง พบว่าเกษตรกรที่อยู่ในโครงการส่งเสริมส่วนใหญ่มีการปฏิบัติเป็นไปที่ สกย. กำหนด มีเพียงเกษตรกรบางส่วนที่ปฏิบัติแตกต่างกันซึ่งเป็นเกษตรกรที่ไม่ได้อยู่ในการสนับสนุน ช่วงที่ 2 พบว่า เกษตรกรผู้ปลูกยางพารามีวิธีการปฏิบัติงานที่มีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะการใส่ปุ๋ยที่มีการปรับเปลี่ยนชนิดปุ๋ย โดยเกษตรกรบางรายปรับวิธีการผลิตตามสถานการณ์ราคายางพารา และช่วงที่ 3 พบว่า ในช่วงแรกการปฏิบัติงานในสวนยางพารา มีความแตกต่างกันกับช่วงที่ผ่านมา เช่น ปลูกระยะห่างมากขึ้น และลดจำนวนครั้งในการใส่ปุ๋ยและเปลี่ยนชนิดปุ๋ยที่ใส่ เนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่แรงงาน และราคายางพารา การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าการยอมรับยางพาราสามารถใช้เป็นพืชชะลอการเปลี่ยนแปลงความเชื่อของเกษตรกรและการปรับ

เปลี่ยนการปฏิบัติงานในสวนยางพาราในสวนยางพาราจากคำแนะนำที่เคยได้รับจาก สกย. ดังนั้นจากการศึกษา หากรัฐบาลจะมีการส่งเสริมการผลิตยางพาราในพื้นที่หรือการอบรมให้ความรู้ด้านการผลิตควรมีการส่งเสริมความรู้ให้เหมาะกับบริบทและเงื่อนไขของเกษตรกรในพื้นที่ และจากการศึกษาดังกล่าว ยังพบประเด็นที่น่าสนใจคือ เกษตรกรมีการปฏิบัติงานในสวนยางพาราบางประการแตกต่างกัน ดังนั้นคำถามต่อไปคือ ปัจจัยหลักที่ทำให้เกษตรกรมีการปฏิบัติที่แตกต่างกันคืออะไรและการปฏิบัตินั้นส่งผลกระทบอย่างไรต่อลักษณะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในช่วงที่ยางพาราราคาลดต่ำ ประเด็นดังกล่าวน่าจะมีการศึกษาและวิจัยต่อไปในอนาคต

คำขอบคุณ

ขอขอบพระคุณ สำนักงานเกษตรอำเภอกระนวน องค์การบริหารส่วนตำบลดุนสาด คุรุยางตำบลดุนสาด ผู้นำชุมชน และเกษตรกรหมู่บ้านทรัพย์สมบูรณ์ ตำบลดุนสาด อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น ในการสละเวลาให้ข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ และขอขอบคุณทุนวิจัยสำหรับคณาจารย์บัณฑิตศึกษา เพื่อให้สามารถรับนักศึกษาที่มีความสามารถและศักยภาพสูงเข้าศึกษาในหลักสูตรและทำวิจัยในสาขาที่อาจารย์มีความเชี่ยวชาญแบบร่วมทุนปีการศึกษา 2558 รหัสทุน 581TJ101 จากบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น ร่วมกับ โครงการ Jeunes Equipes Associées à l'IRD program (JEA) ประเทศฝรั่งเศส

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงพาณิชย์. 2557. สินค้าเกษตรกรรมส่งออก 10 อันดับแรก. แหล่งข้อมูล: <https://goo.gl/XN7yfh>. ค้นเมื่อ 9 เมษายน 2560.
- ทรงชัย ทองปาน. 2557. การเข้ามาของยางพาราและการตัดสินใจกลับบ้าน กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง. สังคมวิทยามานุษยวิทยา. 33(2): 73-102.

- ทรงชัย ทองปาน. 2558. ประวัติศาสตร์การเข้ามาของยางพารา ในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง อีสาน และลุ่มน้ำห้วยคอง. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- พฤษัช เกถวิล และ นิตยา บุญมาก. 2554. การปรับเปลี่ยน การผลิตเข้าสู่สวนยางพาราของเกษตรกรในวันออก เชียงเหนือ : นโยบายรัฐ ตลาด และกลยุทธ์การผลิตของ คริวเรือน. เสรีนิยมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน. ศิลปศาสตร์. ฉบับพิเศษ 1: 121-170.
- พัชรี วชิรเดชาวงศ์. 2554. ยางพารา: พืชเศรษฐกิจมาแรงของ ภาคอีสาน. แหล่งข้อมูล: <https://goo.gl/U3ehVv>. ค้นเมื่อ 9 เมษายน 2560.
- พิศมัย จันทูมา, วารุณี บุญนำ, เอนก กุณาละศิริ, ศุภมิตร ลิ้มพิชัย, เฉลิมพงษ์ ชาวช่วง, นภาพรรณ เลขะวิวัฒน์, กฤษดา สังข์สิงห์, รัตนติยา พวงแก้ว, ดารุณี โกศัยเสวี, สุรเดช ปัจฉิมกุล, พุฒนา รุ่งระวี, อารักษ์ จันทูมา และ ศจีรัตน์ แรมลี. 2555. การประเมินการเจริญเติบโตของ ต้นยางในเขตปลูกยางใหม่. รายงานผลการวิจัยเรื่องเต็ม ปี 2555 สถาบันวิจัยยางพารา.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2560. ข้อมูลการผลิตสินค้า เกษตร. แหล่งข้อมูล: <https://goo.gl/P4HvpL>. ค้นเมื่อ 20 มกราคม 2560.
- สำนักงานเศรษฐกิจอุตสาหกรรม. 2558. สภาพภาวะเศรษฐกิจ และอุตสาหกรรมปี 2558 และแนวโน้มปี 2559. แหล่ง ข้อมูล: <https://goo.gl/quqpfQ>. ค้นเมื่อ 9 เมษายน 2560.
- สุจินต์ สิมารักษ์, วิริยะ ลิ้มปิ่นนัท, ภัทรพงษ์ เกริกสกุล และยศ บริสุทธิ์. 2550. ระบบการผลิตยางพาราภาคตะวันออก เชียงเหนือ. รายงานฉบับสมบูรณ์ภายใต้เงินทุนอุดหนุน ทั่วไป มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อาหัง ล่านุ้ย, ซาลีปะ ปาแน และวิสนี เจ๊ะหะมะ. 2559. การ เคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมของแรงงานสตรีบ้าน สุโงปนา ตำบลบานา อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี. วิทยบริการ. 27(1): 63-71.
- Kroeksakul, P., A. Naipinit, and T. Promsaka Na Sakolnakorn. 2011. The economic and social effects of farmers growing para rubber in Northeast Thailand: A case study of Sapsomboon village, Dun sad Sub-District, Kranoun district, Khon Kaen province. *Journal of Business Case Studies*. 7(1): 113-117.
- Tongkaemkaew, U., and A. Patanothai. 2013. Expansion of rubber plantations in Northeast Thailand: Income and living status of full-time hired labors. *Khon Kaen Agr. J.* 41(4): 497-506.
- Tongkaemkaew, U. 2013. Rubber plantation in Northeast Thailand: Sources of labors and characteristics of plantation owners, and its impacts on income and living status of local owners and full-time hired labors. Ph.D Thesis, Khon Kaen University, Khon Kaen.